

(əvvəli ötən sayımızda)

Mada Sumerca ölkə deməkdir. El Sumer sözü olub, müqəddəs, kutlu deməkdir ki, "ellu" sözü də ondan yaranmışdır. Sumerlərin müqəddəs, kutlu anlamı daşıyan Ellu sözü türk dilindəki Ulu sözü ilə ekvivalent təşkil edir. An-sumerca göyüzü, səma, Annu-tarı, Dinqir deməkdir. Lenorman bu sözü Dimir sözü ilə eyniləşdirir. Su-(qatu)Turan sözüdür mənası baş, başçı deməkdir.

1851-ci ildə Assur kralı Assurbanipalın mətnlərini aşkar edən ingilis assuroloqu Ser Henri C.Rauilson bu mətnlərin yazıldığı hecalı mixi yazının Turani mənşəyə malik olduğunu ilk dəfə qeyd edərək Turanizmin əsasını qoydu. O zaman sumer mədəniyyəti hələ kəşf olunmamışdı. Assuriyalılar bu yazı sistemini min illər ərzində istifadə etdilər. Sumer dili aqqlütativ hecalı dildir və bu dil Turan irqinə məxsusdur.

Sumer və Kiengir adlarının mənası haqqında

Sumer adını etnik və linqvistik termin kimi tarixi ədəbiyyata gətirən Oppert olmuşdur. Oppert öncələr xaldey, kassim və iskit dili kimi adlandırılan dilin məhz onun təklifi ilə Sumer dili adlandırmağa başladığını, Sumer dilinin aqqlütativ hecalı dil kimi Turan irqinə məxsus olduğunu və müzakirələrdən sonra səs çoxluğu ilə Ki. En. Qi sözünün Sumer sözü ilə ekvivalent təşkil etdiyini yazmışdır. (Oppert J. 1875, V-5, Səh. 442-480)

Oppert onu bu məsələdə tənqid edənlərə cavab olaraq bildirdi ki, sumer-sinnar sözü kiengir sözünün fonetik dəyişikliyə uğramış şəklidir.

Lakin görkəmli assuroloqların bir çoxu, o cümlədən Oppertin dostu F.Lenorman Sumer adının əleyhinə çıxmışlar. Sumer termininin qəti əleyhdarlarından biri olan İngilis assuroloqu Leonid Vaddel yazırdı ki, "Sumer adı assuroloqlar tərəfindən uydurulmuş bir addır. İlk Assuroloqlar Mesopotamiyanın aşağısında yerləşən ərazini yanlışlıqla bir sami sözü olan akkadlara aid edilirdi. Sonradan samilərin bu adı akkadla əvəz edildi. Artıq on illərdir ki Sumer Mesopotamiyanın ilk sivil imperiya insanlarının adı olaraq istifadə edildiyindən biz də onu bu şəkildə istifadə etməyə məcburuq". (Waddell L. The Makers of Civilization in Race and History. London 1929, Səh. 5)

Dünya tarixinin Turan dövrü

Sumerlər özlərini heç vax Sumer adlandırmamışlar. Onlar özlərini kiengir, ölkələrini isə Kalam adlandırmışlar. Sumer sami akkadların kiengilərə verdikləri addır. Sami akkadlar Sumeri işğal etdikdən sonra, akkad kralları həmin ölkəyə verdikləri ada uyğun olaraq

özlərini Sumer və akkad kralı adlandırdılar. Bu ənənəyə uyğun olaraq ölkədə yenidən hakimiyyətə yiyələnən Sumer hökmdarları və eləcə də kassi və kuti hökmdarları özlərini Sumer və akkad kralları adlandırdılar.

Subir sözünün mənası Sumer dilində düzənlik xalqı deməkdir. Bu söz Eden ideogramı ilə yazıldı və mənası düzənlik deməkdir. Sumeru isə yenə də Akkad sami dilində Su xalqı və ya əhalisi deməkdir. Digər bir variantda görə isə Sumer sözünün ikinci hissəsini təşkil edən amaru və ya maru sözü ikiçayarası deməkdir. Sumer dili lüğətlərində yazıldığı kimi Sumer adının sami dilində digər bir anlamı çay xalqı, yəni çay sahilində yaşayan xalq deməkdir. Ki-engir sözünün mənası, Ki-ölkə deməkdir, En-ağa, sahib, hakim deməkdir, Qir sözü Ki=ir söz birləşməsindən yaranıb mənası sulu yer və ya bataqlıq yer mənasındadır. Digər bir variantda isə Qir sözünün mənası yerli, əsl deməkdir. (The Chicago Assyrian Dictionary, vol, 17, Ş part. III, 1992, P. 273-274; J. Halloran. 1999, Səh. 41.)

Yəni Kiengir sözünün mənası

"ölkənin əsl sahibi, ağası" deməkdir. Bu söz gəlmə samilərdən fərqli olaraq sumerlərin yerli xalq olduğunu və ya onların bu ərazidə sami akkadlardan daha öncə məskunlaşmış olduqlarını təsdiq edən bir sübutdur. Bu Sumerlərin yalnız adında deyil, dillərinin adında da, öz əksini tapmışdır, sumerlər öz dillərini eme-qiradlandırdılar ki, onun mənası "yerlilərin və ya əsilzadələrin dili" deməkdir.

Maraqlı cəhət burdadır ki, turanlı sumerlər özlərini Lu Kiengir

Ələsgər Siyablı

gələrək Mesopotamiyanın güneyində və ya doğusunda məskunlaşmışlar. Digərləri belə fikir yürüdürlər ki, onlar quzeydən hərəkətlə Xəzər dənizi yaxınlığından keçib İrannın şərqindən quru yolu ilə gəlmişlər. V.Stibinqinbəyendiyi fikir ondan ibarətdir ki, Sumerlər batı İrannın ərazisindən gəlmiş və sonra onlar samilərlə birlikdə Ubeyd və Uruk dövründə güney Mesopotamiyada məskunlaşmışlar. İlk öncə akkadlar sumer dilini yazı dili kimi istifadə edirdilər, lakin 2330-cu ildən etibarən onlar sumer mixi yazı sistemini akkad dili qaydalarına uyğunlaşdırdılar. Təxminən e.q. 2000-ci ildən gec olmayaraq akkad dili Mesopotamiyanın quzey-dogusunda Assuriya, mərkəzdə və güneyində isə

şərhini verməyi lazım bildik.

Hommel 1885-1888-ci illər arasında qədim Ön Asiya tarixinə dair "Babililərin və assuriyalıların tarixi", "Qədim Şərqi tarixi", "Antik dövrün tarixi və coğrafiyası", 1915-ci ildə isə "Sumer və akkadlar Altay xalqlarıdır" adlı sumerşünaslığın şah əsərləri hesab olunan fundamental əsərlər və çoxsaylı elmi məqalələr həsr etmişdir.

Hommel sumerlərin türk mənşəli olduqları haqqında yazmışdır: "Mərkəzi Asiyanın türk mənşəli xalqı olan sumerlər Xəzər dənizi üzərindən dağ silsiləsini aşaraq Babilin güneyində məskunlaşmış, tarixin başlanğıc dövründə böyük bir mədəniyyətin əsasını qoymuşdular. Onlar yeni vətənlərində ölkənin təbii şərtlərinə uyğunlaşdılar. Hommelə görə sumerlərin özadlandırmaları olan Kiengir sözünün sumerca mənası ölkə deməkdir, bu ad sonradan Sinqir kimi ifadə edilmiş və nəhayət, Ximur və Sumer şəklini almışdır. (Hommel F. 1885, Səh. 220)

F.Hommel yazır ki, Sumer dilində

Babil dialektinə bölündü. (William H.Stiebing,1994)

Mixi yazı mətnlərini ilk araşdıran XIX əsr tarixçi və linqvistləri bu yazını kəşf edən və Ön Asiyada ilkin mədəniyyətin əsasını qoyan xalqları öncə iskit/saklar sonra isə ümumi adla turanlılar adlandıraraq onları siyasi səbəblər üzündən birbaşa türk adlandırmaqdan ehtiyat etmişlər. Lakin həmin dövrdə yeganə olaraq böyük alman assuroloqu F.Hommel siyasi amillərə məhəl qoymadan bu qədim Ön Asiya mədəniyyətinin ilkin yaradıcıları kimi türklər üzərində qoyulmuş tabunu sındırdı. Öncələri Turan nəzəriyyəsinin əleyhdarı olan F.Hommel sumerlərin ədəbi və tarixi abidələrini dərinlən öyrəndikdən sonra Turan nəzəriyyəsinin əsas müdafiəçilərindən biri oldu və sumerlərin etnik kök və dil baxımından türklərlə qohumluğunu elmi və linqvistik dəlillərlə sübut etdi.

Assurologiya elminin gəlib keçmiş ən böyük sumerşünaslarından olan Hommelin fikirlərinin türklərin qədim tarixi üçün böyük elmi dəyərə malik olduğunu nəzərə alaraq onun əsərlərinin geniş

lində türkcə mənası "yer" demək olan "Ku" sözü mövcuddur və bu söz ölkə mənasındadır. Bu söz eyni zamanda "dağ" anlamı da daşıyır və bu sözlə Babilin şərqində yerləşən dağlar nəzərdə tutulur. Bu aydın şəkildə onu göstərir ki, Midiya ilə sərhəddə və ondan arxada yerləşən dağ silsiləsi sumerlərin ilkin vətəni olmuş və onlar sonradan Babilin cənubunda məskunlaşmışlar. Onların bu əraziyə gəlmə olduqları belə bir dəlillə sübut olunur ki, sumerlərin dilində aslan, at, Palma, üzüm sözlərini bildiren ideogramlar mövcud deyil. Sumerlər cənub ərazilərində bitən bitki adlarının ifadə olunmadığı dillərini özləri ilə Xəzər dənizinin arxasında yerləşən Orta Asiyadakı vətənlərindən gətirmişdilər.

Hommel yazdığına görə Sumerlərin özləri ilə gətirdikləri din Mərkəzi Asiyada türk xalqlarının etiqad etdikləri şamanizm dinidir. Onların İslama qədərki dinlərində Yer və Göy ruhlarna etiqad başda olmaqla çoxsaylı şər ruhlarna qarşı ovsun və dualarla mübarizə kultu mərkəzi yer tutur.

(ardı gələn sayımızda)